

Narsalarning asl mohiyatini bilishga olib boradigan
yo'llar – hissiy anglash, rost xabar va aqlidir.

Imom Moturidiy

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матүридизм

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матүридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Шайх Нуриддин ХОЛИҚНАЗАР – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Уйғун ҒАФУРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давронбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCICA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Recep Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCICA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори

*Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 23 ноябрдаги
04-07/8931-сонли хулосаси асосида тайёрланди.*

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМий-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори

Муҳаррир ўринбосари:

Зафар Фаҳриддинов,
*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

«Мотуридийлик» журнали
Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги
310/10-сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтоҳур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@moturidijournal.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Zohidjon Islamov.

«Муқаддамату-л-адаб» арабча сўзлигининг матний таҳлили..... 5

Ramil Adygamov.

Междисциплинарные подходы в исследованиях истории богословия..... 13

Zafar Fakhriddinov.

«Вужух ва назоир» илмида ижод қилган олимлар ва унга оид асарлар таҳлили 23

Jurabek Chutmatov.

Ҳаким Термизий тафсирининг илк наشري 31

Ahmadkhan Alimov.

Абул Лайс тафсири манбалари ва муфассирнинг услублари..... 42

ИСЛОМ ҲУҚУҚИ

Azat Sarsenbaev, Nurulloh Turambetov.

Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» асарида Қуръондан ҳуқуқий манба сифатида фойдаланиш услуби 51

Muhammadnur Murodkhanov, Khaydarali Yunusov.

Imom Saraxsiy – xalqaro huquqshunos olim..... 59

ДИНШУНОСЛИК

Nigora Yusupova.

Ўзбекистонда давлат қурилиши дунёвийлик принципларига асосланишининг ҳуқуқий асослари 65

Odiljon Ernazarov.

Shamsuddin Samarqandiyning xristianlik haqidagi qarashlari 74

Jurabek Sodikov.

«Ta'vilot ahl as-sunna»da keltirilgan noislomiy din va e'tiqodlarga oid ma'lumotlar tahlili 80

Shahzoda Abduraimova.

Distribution of religious media contents on websites in Germany 90

Behzodbek Soipov.

Жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашда бағрикенглик тамойилининг аҳамияти..... 96

ИСЛОМ ТАРИХИ

Sanabar Djurayeva.

Toshkent viloyati ziyoratgohlarining tasnifi 103

Muhabbatkhan Agzamova.

«Тарих ар-русул ва-л-мулук» асарининг тарихий жараёнларни тадрижий ёритишдаги аҳамияти 108

Lola Azimova.

Марказий Осиё цивилизацияси ривожда илмий масканларнинг ўрни..... 115

Oybek Sotvoldiyev.

«Ат-Табоқот ал-кубро» асари – сийрат ва тарожимга оид манба сифатида 122

Zarifjon Arslonov.

Alixonto‘ra Sog‘uniy asarlarining ilmiy tasnifi va ularda ko‘tarilgan
mavzular tahlili 130

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Арбаин жанри хусусида 139

Akmalkhan Akmalkhanov.

«Miftohi al-ulum» asarida bir harfdan iborat yordamchi so‘zlar talqini 148

Dilfuza Sagdullaeva.

Рабғузий ижодида оятларни қўллашнинг услубий хусусиятлари 156

Feruza Nizamova.

Dehlaviy ijodida badiiyat an‘analari 163

Bahodirjon Azamov.

Ҳақим Термизий «ал-Амсол мин ал-Китоб вас-сунна» асарининг
манбашунослик таҳлили 171

Dilfuza K. SAGDULLAEVA,

*Associate Professor of Classical Oriental Literature
and Source Studies Department of the International
Islamic Academy of Uzbekistan, (PhD).*

A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: dilfuzasagdullaeva@gmail.com

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023/4/20

РАБҒУЗИЙ ИЖОДИДА ОЯТЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ УСЛУБИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

STYLISTIC FEATURES OF USING THE VERSES IN THE WORKS OF RABGHUZI

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЯТОВ В ТВОРЧЕСТВЕ РАБГУЗИ

КИРИШ

Маълумки, Қуръони карим барча ўрта аср мусулмон халқларининг адабиётига катта таъсир кўрсатган (Saydumarov, 1995:120-127). Исломиий манбалар ва бадий адабиётнинг ўзаро муносабатлари юзасидан олиб борилган тадқиқотлар натижаси ўлароқ жаҳон шарқшунослигида Р.Никольсон, Т.Хусайн, И.Ю.Крачковский, Е.Э.Бертельс, А.Куделин каби, ўзбек шарқшунослигида Х.С.Кароматов, Н.М.Тўланова, М.Ғ.Сайдумаров, А.Ҳожаҳмедов, С.Рустамий, О.Давлатов сингари бир қатор олимларнинг илмий-назарий хулосаларини учратиш мумкин. Ўзбек адабиёти асрлар давомида Қуръонни турлича ўзлаштирган. Қуръон матни замон ва макон узра маҳаллий тарихий муҳит билан ўзаро таъсирда бўлиб, ҳар бир халқ ўз тараққиётининг муайян даврида Қуръоний мавзуларни ўз ҳаётини тушуниш учун адабий асарларга киритган. Мазкур жараён натижасида миллий адабиётнинг Қуръон матни билан синтези асосида бадий ва диний-дидактик асарлар яратилган (Karomatov, 1993:3-5). «Қисаси Рабғузӣ» асари ҳам ана шундай диний-дидактик асар бўлиб, унинг манбасини Қуръон оятлари ташкил этади (Sagdullaeva, 2020).

АСОСИЙ ҚИСМ

«Қисаси Рабғузӣ» насрий асар бўлишига қарамай, унинг таркибида салмоқли даражада назмий намуналар келтирилган. XV асрнинг охириги

чораги ва XVI асрнинг биринчи ярмида яратилган мумтоз насрий асарларда назм намуналарини ишлатиш анъана тусини олган (Qudratullaev, 1998:278). Насрий асарлар таркибидаги назмий парчалар насрий баёнда ифодаланган фикрни хулосалаш, яқунлашда иқтибослар сифатида, шунингдек, муаллифнинг асардаги ғоявий ниятини янада кучайтириб, бўрттириб, эмоционал таъсирчан қилиб бериш учун хизмат қилган (Gʻanieva, 1981:36). О.Давлатов фикрича, иқтибос адабий манбаларда алоҳида санъат сифатида гарчи XV асрда қайд этилган бўлса-да, аслида у ўзбек мумтоз адабиёти вакиллари томонидан бир неча аср олдин қўлланилиб келаётган усул эди (Davlatov, 2017:78).

ТАҲЛИЛ

Мумтоз шарқ адабиётида асарда Қуръон оятлари ва ҳадисларни келтириш усули – иқтибос санъати ҳисобланади. Оят сўзи «белги, нишон; мўъжиза, каромат (An-naum, 2003: 39)» каби луғавий маъноларни англатади. Исломга кўра, оят атамаси Қуръон сураларининг бандларини билдириб, Аллоҳнинг ўз элчиси Муҳаммад (с.а.в.) га ваҳий қилиб, бандаларга қўлланма сифатида юборган фармойиши, мўъжизасидир (Islom. Entsiklopediya, 2017:373). Асарга Бақара, Оли Имрон, Нисо, Моид, Анъом, Аъроф, Анфол, Тавба, Юнус, Худ, Юсуф, Иброҳим, Ҳижр, Наҳл, Исро, Қаҳф, Марям, Тоҳо, Анбиё, Ҳаж, Муъминун, Нур, Фурқон, Шуаро, Намл, Қасас, Анкабут, Рум, Аҳзоб, Сабо, Фотир, Ёсин, Соффот, Сод, Зумар, Гофир, Фуссилат, Шўро, Зухруф, Духон, Жосия, Аҳқоф, Муҳаммад, Фатҳ, Хужурот, Қоф, Зориёт, Наҳм, Қамар, Воқеа, Ҳадид, Мужодала, Ҳашр, Саф, Тағобун, Талок, Таҳрим, Мулк, Қалам, Ҳоққа, Нух, Муззаммил, Қиёмат, Наба, Нозийот, Абаса, Таквир, Мутаффифун, Буруж, Аъло, Балад, Шамс, Лайл, Зуҳо, Шарҳ, Тин, Алақ, Фил, Қурайш, Кофирун каби жами етмиш тўққизта сурадан тўққиз юз олтмиш саккиз оят киритилганлиги аниқланди. Мазкур иқтибос қилинган оятлар асарнинг наът қисмида (оят + туркий фикр) синтактик қурилмаси, насрий матн таркибида (туркий фикр + оят), (оят + туркий фикр), (туркий фикр + оят + оят таржимаси) каби синтактик қурилмалар асосида шаклланиб ёритилган. Жузъий ўзгаришга учраган оятлар боғловчи ёки кўмакчи алмашинуви, сўз алмашинуви, жумла турини алмаштириш орқали ўзгаришга учраганлиги таснифланган.

Аннотация. Қуръони каримнинг ўрта аср мусулмон халқлари адабиётига таъсири натижасида бир қатор мумтоз адабиёт намуналари вужудга келган. Олтин Ўрда адабиётига мансуб илк бор туркий тилда ёзилган «Қисаси Рабғузӣ» асари ҳам ана шундай диний-дидактик асар бўлиб, унинг манбасини ислом динининг муқаддас китоби Қуръон ташиқил этади. Ўрта асрларда ёзилган мумтоз адабиёт намуналарида Қуръон оятлари ҳамда пайғамбар ҳадисларидан олинган парчаларни асар таркибига киритиб, маънони кучайтириши, асар тилини беаши кенг анъана бўлган. Мумтоз шарқ адабиётида асарда Қуръон оятлари ва ҳадисларни келтириши усули – иқтибос санъати ҳисобланиб, у тақдим этилаётган маълумотни қувватлаш ва далиллаш мақсадида қўлланган. «Қисаси Рабғузӣ» асарида ҳам Қуръон оятларидан келтирилган намуналар миқдори кўпчиликни ташиқил этади. Мақолада оятлар иқтибос ва бароъату-л-истиҳлол санъати нуқтаи назаридан таҳлил қилиниб, уларни туркий матн таркибида қўллашнинг услубий хусусиятлари изоҳланган. Иқтибоснинг қисман ва тўлиқ келтирилган, шунингдек, маъноси сақланган ва маъноси кўчган турлари мавжудлиги ҳамда оятлар туркий матн таркибида иқтибоснинг ўзгаришсиз ва бир оз ўзгарилиши ҳамда маънога ишора қилиш усуллари орқали қўллангани, уларнинг аксариятини ўзгаришсиз (айнан) кўчирилган иқтибослар ташиқил қилиши мисоллар орқали ёритилган. Асарда ўзгарилиши ва маънога ишора қилиш усуллари орқали иқтибос келтирилиш ҳолатлари озчиликни ташиқил қилган, жузъий ўзгарилиши орқали қўлланган иқтибосларда оятлар маъноси сақланган. «Қисаси Рабғузӣ»да Қуръони каримнинг етмиш тўққизта суранинг тўққиз юз олтинчи саккиз ояти иқтибос тарзида келтирилгани, қисса таркиби ва шеърӣ парчаларда иқтибоснинг шаклий жиҳатдан қисман ва тўлиқ, маъно жиҳатдан маъноси сақланган ва маъноси кўчган турлари қўлланганлиги аниқланган.

Калим сўзлар: Қуръон оятлари, иқтибос, бароат ал-истиҳлол, усуллар, балоғат илми, тамойил, адабиёт, услубий хусусиятлар.

Abstract. As a result of the influence of the Holy Qur'an on the literature of the medieval Muslim nations, a number of classic literature examples were created. The work «Qisas-i Rabghuzi», written in Turkish for the first time and belonging to the literature of the Golden Horde is a sample of such religious-didactic work, the source of which is the holy book of Islam, the Qur'an. In the examples of classical literature written in the Middle Ages, there was a wide tradition of adding excerpts from the verses of the Qur'an and hadiths of the Prophet to enhance the meaning and embellish the language of the work.

In classical Oriental literature, the method of quoting verses of the Qur'an and hadiths in the work is considered as the art of citation, and it is used to support and prove the presented information. In the work «Qisas-i Rabghuzi», there are many samples from the verses of the Qur'an. In the article, the verses are analysed from the point of view of citation and baraa al-istihlal, and the methodology of researching the Qur'an verses in the work «Qisas-i Rabghuzi» is highlighted. There are partial and complete types of quotations, as well as retained and changed meanings' ones. In the article, the verses are used in the Turkish text through the methods of quotation without change and a little change, as well as referring to the meaning. In the work, the cases of quoting through the methods of changing and referring to the meaning were a minority, and the meaning of the verses was preserved in the quotes being used through partial changes. It was found that, in «Qisas-i Rabghuzi», nine hundred and sixty-eight verses of the seventy-nine surahs of the Holy Qur'an are quoted. In the verses included in the short stories, partial, complete, and meaning-preserved types are used more.

Keywords: The verses of the Qur'an, citation, baraa al-istihlal, methods, the science of balagha, principle, literature, stylistic features.

Аннотация. В результате влияния священного Корана на литературу средневековых мусульманских народов, был создан ряд образцов классической литературы. Таким религиозно-дидактическим произведением, источником которого является священная книга ислама Коран, является произведение «Кисаси Рабгузи», написанное впервые на тюркском языке, и принадлежащее к литературе Золотой Орды. В образцах классической литературы, написанных в средние века, существовала широкая традиция добавления отрывков из аятов Корана и хадисов пророка для усиления смысла и украшения языка произведения.

В классической восточной литературе метод цитирования аятов Корана и хадисов в произведении считается искусством и используется для подтверждения и доказательства изложенной информации. В произведении «Кисаси Рабгузи» имеется множество примеров из аятов Корана. В статье аяты анализируются с точки зрения искусства красноречия и бараату-л-истихлаля, а также освещается методология исследования аятов Корана в произведении «Кисаси Рабгузи».

Встречаются типы цитат, как частичные и полные, так и сохраненные и с измененной семантикой. В статье аяты используются в тюркском тексте методом цитирования без изменения. В произведении случаи цитирования посредством способов изменения и обращения к смыслу были применены реже, а смысл аятов сохранялся в использованных цитатах посредством частичных изменений.

Цитирование аятов через синтаксический инструмент бараату-л-истихлаля служило более полному раскрытию того или иного признака, качества, характера и сущности образов пророка в произведении.

Ключевые слова: Аяты Корана, цитата, бараату-л-истихлаля, методы, искусство красноречия, принцип, литература, стилистические особенности.

Иктибослар дастлаб туркий фикр келтириш ва уни оят билан далиллаш ёки аксинча, дастлаб оят келтириш ва уни туркий тилда тафсир қилиш (изоҳлаш) тарзида қўлланган.

(Туркий фикр+оят). Асардаги аксарият иктибослар туркий фикрни оят билан тасдиқлаш тарзида келтирилган. Ўғриликнинг турлари ва оқибатлари ҳақидаги туркийда ифодаланган фикрдан сўнг Моиди сурасининг 38-ояти «Māl oḡrīsīnīḡ elgin kesārlār. Qavluhu ta‘ālā: وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا» (Ўғри эркак ва ўғри аёлнинг қўллари кесинглар (Абдулазиз Мансур, 2001: 5-38); дўзах эгаларига истеъмоли ман қилинган егуликлар тўғрисидаги фикрдан сўнг, Аъроф сурасининг 50-ояти «Uḡmaxlīylar ayyaular: İdi ‘azza wa jalla bu yem içimni kāfırlara ḡarām qılıp turur. Qavluhu ta‘ālā: إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ» (Албатта, Аллоҳ ҳар икки (нарс)ни кофирларга ҳаром қилган (Абдулазиз Мансур, 2001: 7-50) тарзида қисман иктибос қилинади. Юқоридан кўриниб турибдики, туркийда ифодаланган фикрдан сўнг оятнинг иктибос қилиниши нутқнинг таъсирчанлигини оширган. Оятларни қўллашда қисман иктибос қилинган оятлар сони олти юз ўттиз саккизтани ташкил этади. Илк иктибос асарнинг ҳамд қисмида Исро сурасининг 70-оятидан келтирилади: «Sansız ḡamdu sanālar va saqışsız köp şukrlar ul Tāḡriya kim jalla jalāluhu kim qudrati birlā bizni ādam yaratdı, yilqı qara yaratmadı. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (Дарҳақиқат, (Биз) Одам фарзандларини (азиз ва) мукаррам қилдик... (Абдулазиз Мансур, 2001:17/70)». Кўриниб турибдики, мазкур оятда иктибоснинг асл маъноси сақланган ҳолда, қисман келтирилган.

Иктибос қилинган оятларнинг аксарияти قوله تعالى qavluhu Ta‘ālā (Яратган калом), قوله تعالى خيرا qavluhu Ta‘ālā ḡabaran ‘anhu (Яратган у ҳақида хабар беради), قوله تعالى خيرا عنهم qavluhu Ta‘ālā ḡabaran ‘anhum (Яратган улар ҳақида хабар беради), قوله تعالى مولى Mawlā ta‘ālā qavluhu каби арабий сўз бирикмаси ва жумлалар билан тасдиқланади. Масалан, Иблиснинг қиёматга қадар Яратгандан сўраган муҳлати ҳақидаги оят иктибос қилинаётган пайтда قوله تعالى خيرا qavluhu Ta‘ālā ḡabaran ‘anhu жумласи билан қуйидагича тасдиқланган. «İblīs uzun yaş tiladı qiyāmatya tegi. Qavluhu Ta‘ālā ḡabaran ‘anhu: رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (Иблис Қиёматга қадар узун ёш тилади ва Аллоҳ таоло у (Иблис) ҳақида шундай хабар беради: Эй, Раббим, у ҳолда менга (улар) қайта тириладиган кунгача муҳлат бергин (Абдулазиз Мансур, 2001:38/79). Мазкур жумладаги «ḡabaran ‘anhu» (у ҳақида хабар беради)

синтактик бирлиги Иблис тўғрисидаги фикрларга таъкидни кучайтириш мақсадида қўлланган. Баъзан бу ибораларнинг туркий ифодасидаги «Mawlā ta‘ālā yarlıqar», «İdi ‘azza va jalla yarlıqar» каби эквивалентлари туркий жумла аввалида келтирилган. «Mawlā ta‘ālā yarlıqar: Muḡammad Muştafā čiqti, ay yarıldı, qiyāmat yavuştı, tep. Qavluhu Ta‘ālā: أَفْتَرَيْتَ السَّاعَةَ وَاتَّقَى الْفَمْرُ» (Қиёмат яқинлашди. (Мана) ой ҳам бўлинди (Абдулазиз Мансур, 2001: 54-1). Баъзида туркий ифодадан сўнг оятлар тасдиқ ибораларсиз қисман иктибос қилинган. «Sulaymān ul sözni eşitti külümsip aydı: İdiya māḡā tawfıq bergil sen xuşnud bolyunteḡ işlār qılayın: قَتَبْنَا ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ... أَتَى أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ» (Бас, унинг сўзидан табассум қилди ва: «Роббим, мени Ўзинг менга ва ота-онамга берган неъматларингга шуқр этишимга ва Сен рози бўладиган солиҳ амаллар қилишимга муяссар этгин» (Абдулазиз Мансур, 2001:27-19). Келтирилган мисолда Намл сураси 19-оятининг бир қисми иктибос қилинган. Туркий тилдаги ифоданинг хулосаси оятлардан унумли фойдаланилган ҳолда иктибослар орқали далилланган. Масалан: ...Anda keḡin jān köḡüziḡā keldi, aşuqtı qorḡalı oḡradı, qora bilmādi. (Яъни: Бундан сўнг, жон (Одамнинг) кўксига келди, ўрнидан туришга шошилди, тура олмади). Ul yoldin Mawlā ta‘ālā qavluhu خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ (Инсон шошқалоқ қилиб яратилгандир (Абдулазиз Мансур, 2001:21-37). Инсонга хос бўлган шошқалоқлик одати Анбиё сурасининг 37-оятини қисман келтириш орқали далилланган.

(Оят+туркий фикр). Асарда дастлаб қисман ёки тўлиқ оят, сўнг туркий тилдаги таржима ёки изоҳ шаклидаги иктибосларга ҳам кенг ўрин берилган. Масалан: Mawlā yarlıqadi: وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ (Зуннуннинг (ўз қавмида) ғазабланган ҳолда кетиб, Бизни унга қарши чиқа олмайди, деб ўйлаган пайтини эсла (Абдулазиз Мансур, 2001:21-87). Ya’nī, Yūnus övkālig bardı, andaḡ ḡayāl qıldı kim, biz anıḡ üzā qādir ermāsmiz. Юқорида Анбиё сурасининг 87-ояти қисман иктибос қилиниб, туркий тилдаги таржима келтирилган.

Асарда (тўлиқ оят + туркий таржима) шаклидаги иктибослар қисман келтирилган иктибосларга нисбатан камроқ қўлланган. Шундай бўлса-да, асарда Қуръоннинг қисқа бир оятдан олти оятигача микдорда тўлиқ иктибос қилинган ҳолатлар аниқланди. Масалан: Alar munı sözlāyürda Rasūl tıtrayur erdi, Jabrāil keldi bu sūranı keltürdi. Qavluhu Ta‘ālā: فَلْيَأْيِهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ» (Айтинг:

«Эй, кофирлар! Мен сизлар ибодат қилаётган нарсга ибодат қилмасман (Абдулазиз Мансур, 2001:109). Yā Muḥammad ayūl: Ey kāfirlar siz tapunyanu men tapunmas-men.

Худди шу тарзда Кофирун сурасининг олти ояти кетма-кетликда тўлиқ иқтибос қилиниб, туркий таржима билан келтирилган. Оятлардан бу тарзда иқтибос қилиш уларнинг тузилишига боғлиқ бўлиб, тугал фикрни бериш мақсадида асосан қисқа оятлар кетма-кетлигидан фойдаланилган.

(Туркий фикр + оят + оят таржимаси). Асарда баъзан туркий фикр оят билан далилланиб, оятдан сўнг яна туркий изоҳ бериш ҳолатлари ҳам учрайди. Māl mulk qamuṣ Rasūlniñ boldi..... Qavluhu Ta‘ālā: وَجَدَكَ غَائِلًا فَأَغَى (Сизни камбағал ҳолда топиб, бой қилмадимиз? (Абдулазиз Мансур, 2001:93-8) Ya‘nī, Muḥammad čīyau erdi, Ḥadīja māli birlā bayittī. Тўлиқ иқтибос қилинган оятдан аввал ҳам, кейин ҳам ўзига хос содда услубда келтирилган туркий изоҳлар оятларнинг халққа тушунарли бўлишига хизмат қилган. Оятдан сўнг таржима келтирилмай, маъносига ишора қилинган ҳолда туркий фикр билан давом этган иқтибослар ҳам мавжуд. Масалан: Qarīnčqa aydi: Mawlā ta‘ālā yarliqar, qavluhu Ta‘ālā: وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (Ерни эса (ёйиб) тўшаб кўйдик. Бас, (биз) нақадар яхши ёювчидирмиз! (Абдулазиз Мансур, 2001:51-48) Bu keṇ yer kifāyat bolmaymī?

Пайғамбарларнинг дуо ва фикрларини ифодаловчи баъзи оятлар туркий матн таркибига таржимасиз кўчирма қилинган. Масалан: Nūḥ ‘alayhi-s-salām ōz qawmīya a‘dāb tilādi: رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Эй, Раббим, ер юзида кофирлардан бирорта (тирик) юрувчини қолдирмагин (Абдулазиз Мансур, 2001:71-26) тер. Нух (а.с.)нинг ўз қавмига қилган дуоси Нух сурасининг 26-оятидан ўзгаришсиз иқтибос қилинган.

Асарда оят маъносига путур етмаган ҳолда, жузый ўзгаришга учраб, иқтибос қилинган оятлар озчиликни ташкил қилади. Оятларнинг ўзгариши қуйидаги ҳолатларда кузатилади.

1. Боғловчи ёки кўмакчи алмашинуви.
2. Сўз алмашинуви.
3. Жумла турини алмаштириш.

Боғловчи ёки кўмакчи алмашинуви орқали оят ўзгариши. Иқтибос қилинган оятларда маъно сақланган ҳолда бириктирувчи боғловчи (Nosirova, 2005:134) ва олд кўмакчиларни ўзгартариш ҳолатлари учради. Масалан: Ilyās aydi: šabr qīlīñ Mawlā biziñ aramīzda ḥukm qīlyunča. Qavluhu Ta‘ālā: وَاصْبِرُوا حَتَّى يَخُصِمَ اللَّهُ بَيْنَنَا: Аллох

ҳукм қилгунга қадар сабр қилингиз (Абдулазиз Мансур, 2001:7-87). Аъроф сураси 87-оятда келтирилган فَاصْبِرُوا сўзидаги ف бириктирувчи боғловчи асарда وَ боғловчисига ўзгартirilган ҳолда келтирилади. Бу ўзгартариш маънога таъсир қилмаган. Яна бир ҳолат: ёмонлар билан дўст тутинмаслик тўғрисида сўз борар экан, муаллиф:... bu künki yaman eš qoldaşlar tañla barçası duşman bolıyusı. Qavluhu Ta‘ālā: الْأَجْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنَ الْمُتَّقِينَ тарзида Зухруф сурасининг 67-оятдан тўлиқ иқтибос келтиради. Асли оят يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنَ الْمُتَّقِينَ (У кунда такволилардан ўзга дўстлар бир-бирларига душмандирлар (Абдулазиз Мансур, 2001:43-67) тарзида бўлиб, оятдаги ل (li) кўмакчиси билан қўлланган لِبَعْضٍ (liba‘d) ибораси асарда ل кўмакчисининг ўрнига насб ҳолатидаги (тушум келишиги) بَعْضًا (ba‘dan) сўзи билан маънога таъсир этмаган ҳолда алмаштирилган. Лекин بَعْضًا сўздан кейин келаётган عَدُو (душман) сўзи қўлёзмада тушириб қолдирилган.

Сўз алмашинуви ёки сўз қўшиш орқали оят ўзгариши. Абу Бакр Сиддик (р.а.) ҳақидаги бўлимда Нисо сурасининг 125-оятдан қисман иқтибос «Rasūl ‘alayhi-s-salām Mawlā yarliqı birlā Abū Bakr Şiddiqnı tafşıl alfi birlā laqabını āyat üzā on yerdā yād qıldi. Qavluhu ta‘ālā: وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ تَدِي.» тарзида келтирилган. Оятнинг асли مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ (Эзгу иш қилувчи ҳолида юзини Аллоҳга бўйин сундирган.... яхшироқ дин борми? (Абдулазиз Мансур, 2001:4-125) бўлиб, оятдаги دِيًا (дин) сўзи асарда قَوْلًا (сўз) лексикасига ўзгартirilган. Иқтибос Абу Бакрга берилган «сиддик» лақаби ҳақида бўлиб, «ундан яхшироқ сўз мавжуд эмас» деган маънода қўлланган. Муҳаммад (с.а.в) наътига бағишланган қисмда Шўро сураси 52-оятининг إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Албатта, Сиз (ваҳий ёрдамида) тўғри йўлга бошлайсиз (Абдулазиз Мансур, 2001:42-52) қисми hidāyatliṣ тарзида иқтибос қилинган. Оятдаги لِتَهْدِي (Сиз тўғри йўлга бошлайсиз) жумласига ھ (бу ерда: уларни) бирикма олмоши қўшилиши натижасида لِتَهْدِيھُمْ (Сиз уларни тўғри йўлга бошлайсиз) шаклига ўзгартirilган.

Жумла турини алмаштириш орқали оят ўзгариши. Юсуф сурасининг 100-оят асарда Аллох сифати ҳақидаги қисмини ўзгартариш орқали қўлланган. Масалан: Meniñ İdīm ‘alīm turur, ḥakīm İNE. اِنَّهٗ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. Аслида оятнинг мазкур бўлаги هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ... (Албатта, унинг Ўзигина билим ва ҳикмат соҳибидир (Абдулазиз Мансур, 2001:12-100) тарзида келтирилади. Оятдаги هُو ажратувчи олмоши билан ҳосил бўлган исмий жумла асарда

сода исмий жумла шаклида қўлланган. Бу эса маънога таъсир кўрсатмаган. Умуман олганда, асарда қўлланган оятларда қатъий ўзгариш кузатилмайди.

Асарда туркий дуо таркибида келтирилиб, оятга ишора қилинган иқтибослар ҳам мавжуд. Qiyāmat kün iki yol başında kāfirlarğa qoşmayın ulardın ayırıp, فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ zumrasında bolmaqñi sen Allāh ruzi qilu ber. Юқоридаги فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ (Бир гурух жаннатда...) (Абдулазиз Мансур, 2001:42-7) ибораси Шўро сурасининг 7-оятига ишора ҳисобланади.

Асарда туркий жумла таркибида тўрт халифага нисбат берилиб, оятга ишора қилинган иқтибослар ҳам мавжуд. Масалан: وَالَّذِينَ مَعَهُ (у билан бирга бўлганлар (Абдулазиз Мансур, 2001:48-29) Abū Bakr turur, أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ (кофирларга қахрли (Абдулазиз Мансур, 2001:48-29) 'Umar turur, رُحَمَاءُ يُنَبِّئُهُمْ (ўзаро раҳмдил (Абдулазиз Мансур, 2001:48/29) 'Usmān turur, تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا (...рукуъ ва сажда қилган ҳолларини кўрасан (Абдулазиз Мансур, 2001:48-29) 'Alī turur. Фатҳ сурасининг 29-оятидан зарур бўлақлар келтирилиб, Абу Бакр (р.а.)нинг Муҳаммад (с.а.в.) билан бир сафда турганлари, Умар (р.а.)нинг кофирларга шиддат кўрсатганлари, Усмон (р.а.)нинг меҳрибонлик сифатлари ва Али (р.а.)нинг сажда сабабли юзлари нурли эканлигига моҳирона ишора қилинган.

Оятларнинг бу принципда қўллаш ҳолатлари назмий парчаларда ҳам ўз аксини топган.

Шеърый парчада келтирилган оятлар. XV асрнинг охириги чораги ва XVI асрнинг биринчи ярмида яратилган мумтоз насрий асарларда назм намуналарини ишлатиш анъана тусини олган. Прозаик асарлар таркибидаги назмий парчалар насрий баёнда ифодаланган, фикрни хулосалаш, яқунлашда иқтибослар сифатида, шунингдек, муаллифнинг асардаги ғоявий ниятини янада кучайтириб, бўрттириб, эмоционал таъсирчан қилиб бериш учун хизмат қилган. Асардаги назмий парчаларда келтирилган оятлар асосан қисман иқтибос қилиниб, маънога ишора тарзида қўлланган.

Men Muḥammad ummatī-men teyü yalğan sözlämä,

Na Uğan tapğın qılur-sen na rasūlnıñ sunnatın.

فَاغْسِلُوا nıñ 'amrını tut, حَافِظُوا ḥukmın gubar

Andın anıñ ummatī bol tap şahāba şuḥbatın (181v13).

Учинчи мисрада келтирилган فَاغْسِلُوا fağsilū сўзи Моид сурасининг 6-оятидан يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ – «Эй иймон келтирганлар! Намоз (ўқиш)га турар

экансиз, албатта, юзларингизни, қўлларингизни тирсақларигача ювингизлар (МА 5/6)» ва حَافِظُوا حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ Бақара сурасининг وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ – «Намозларни ва ўрта намозни сақланглар ва Аллоҳга бўйинсуниб туринглар (МА 21/39)» 238-оятидан қисман иқтибос қилинган. Муаллиф бу икки оятдан иқтибос қилиш орқали «намоздан олдин покланиш» ва «намоз ўз вақтида амалга оширилиш» кераклигига ишора қилмоқда.

НАТИЖА

«Қисаси Рабғузий» асарида қўлланган Қуръон оятларини услубий хусусиятларини ўрганиш натижасида:

1. Муаллиф такдим этилаётган фикрни қувватлаш ва далиллаш мақсадида иқтибос санъати имкониятларидан моҳирона фойдаланган.

2. Бароъату-л-истихлол орқали оятлардан иқтибос қилиш асардаги пайғамбар образларига хос хусусиятларни янада тўлиқроқ очишга ёрдам берган.

3. Қуръон оятларидан айнан кўчириш, жузъий ўзгартириш орқали кўчириш ва оят маъносига ишора қилган ҳолда келтириш принциплари воситасида иқтибос қилингани аниқланди.

4. Асарда ўзгаришсиз қўлланган иқтибос салмоқли микдорда бўлса, ўзгартириш ва маънога ишора қилиш принциплари асосидаги иқтибос келтириш ҳолатлари озчиликни ташкил қилади. Жузъий ўзгартириш орқали қўлланган иқтибосларда оятлар маъноси сақланган.

5. Асарда етмиш тўққизта суранинг тўққиз юз олтмиш саккиз ояти иқтибос тарзида келтирилган. Оятларнинг олти юз ўттиз саккизтаси қисман, икки юз саксон саккизтаси тўлиқ иқтибос қилинган.

6. Қисса таркибида келтирилган оятларда иқтибоснинг қисман, тўлиқ ва маъноси сақланган туридан кўпроқ фойдаланилган бўлса, шеърый парчаларда оятлар қисман келтирилиб, маънога ишора қилинган иқтибослардан фойдаланилгани аниқланган.

ХУЛОСА

Рабғузий ижодида Қуръон оятларидан фойдаланиш орқали пайғамбарларнинг мустаҳкам имони, сабри ва юксак фазилатлари очиб берилган. Такдим этилаётган фикрни қувватлаш ва далиллаш мақсадида иқтибос санъати имкониятларидан

мохирона фойдаланилган. Бироз ўзгартириш принципи орқали қўлланган иқтибосларда оятлар маъноси сақланиб, мазмунига путур етмаган. Пайғамбарлар наъти, саҳобалар мадҳи ва шеърини парчаларда оятлардан қисман келтирилиб, маънога ишора қилинган бўлса, қолган ўринлардаги оятларда иқтибос қисман ва тўлиқ шаклда қўлланган.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Муаллифлар жамоаси. (2003). Ан-найм. Арабча – ўзбекча луғат. Тошкент.
2. Атоуллоҳ Хусайний. (1981). Бадойиъу-с-санойиъ. Тошкент.
3. Давлатов О. (2017). Навоий шеърларида Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадий талқини. Самарқанд.
4. Ғаниева С. (1981). Алишер Навоийнинг прозаик асарлари. Тошкент.
5. Ҳожиаҳмедов А. (1999). Шеър санъатлари ва мумтоз қофия. Тошкент.
6. Ислон. Энциклопедия. (2017) Тошкент.
7. Кароматов Ҳ. (1993) Ўзбек адабиётида Қуръон мавзулари (адабий-тарихий таҳлил). Тошкент.
8. Мансур А. (2001) Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. Тошкент.
9. Носирова М. (2005) Махмуд Замахшарийнинг «Ал-Унмузж фи-н-наҳв» рисоласи. Тошкент.
10. Қудратуллоев Ҳ. (1998) «Бобурнома»нинг тарихий-адабий ва услубий таҳлили (Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий насрининг қиёсий таҳлили асосида). Тошкент.
11. Рустамий С. (2017) Балоғат илмида лингвистик назариялар ва тил ҳодисаларининг ёритилиши. Тошкент.
12. Rustamiy S. (2019). On significance of science of Balāghat in achieving linguistic aesthetic perfection. The Light of Islam, 2019(4), 14.
13. Rustamiy S., Lutfullaeva D., & Gulomova H. (2020). THE IMPORTANCE OF BALAGHA SCIENCE IN AESTHETIC EDUCATION. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(6), 8882-8886.
14. Sagdullaeva D. (2020). "ANALYSIS OF ARABIC COLLOCATION IN THE WORK OF «KYSASI RABGHUZI»," The Light of Islam:Vol.2020:Iss.1,Article25.
15. Сайдумаров М. (1995). Ҳаририй мақомалари ўрта аср араб сажъи ёдгорлиги сифатида. Тошкент.
4. G'anieva S. (1981). Alisher Navoiyning prozaik asarlari. Tashkent.
5. Hojiahmedov A. (1999). She'r san'atlari va mumtoz qofiya. Tashkent.
6. Islom. Ensiklopediya. (2017) Tashkent.
7. Karomatov H. (1993) O'zbek adabiyotida Qur'on mavzulari (adabiy-tarixiy tahlil). Tashkent.
8. Abdulaziz Mansur. (2001) Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasini. Tashkent.
9. Nosirova M. (2005) Mahmud Zamaxshariyning «Al-Unmuzaj fi-n-nahv» risolasi. Tashkent.
10. Qudratullaev H. (1998) «Boburnoma»ning tarixiy-adabiy va uslubiy tahlili (Navoiy, Bobur, Xondamir va Vosifiy nasrining qiyosiy tahlili asosida). Tashkent.
11. Rustamiy S. (2017) Balog'at ilmida lingvistik nazariyalar va til hodisalarining yoritilishi. Tashkent.
12. Rustamiy S. (2019). On significance of science of Balāghat in achieving linguistic aesthetic perfection. The Light of Islam, 2019(4), 14.
13. Rustamiy S., Lutfullaeva D., & Gulomova H. (2020). THE IMPORTANCE OF BALAGHA SCIENCE IN AESTHETIC EDUCATION. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(6), 8882-8886.
14. Sagdullaeva D. (2020). "ANALYSIS OF ARABIC COLLOCATION IN THE WORK OF «KYSASI RABGHUZI»," The Light of Islam:Vol.2020:Iss.1,Article25.
15. Saydumarov M. (1995). Haririyy maqomalarini o'rta asr arab saji'y yodgorligi sifatida. Tashkent.

REFERENCES

1. Authors team. (2003). An-naym. Arabcha – o'zbekcha lug'at. Tashkent.
2. Ataulloh Husayni. (1981). Badai'u-s-sanai'. Tashkent.
3. Davlatov O. (2017). Navoiy she'rriyatida Qur'on oyatlari va hadislarning badiiy talqini. Samarqand.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
«МОТУРИДИЙЛИК» ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлари,
мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари,
талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Таҳририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

4/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@maturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами AI № 0011. 06.05.2019 йил.
Босишга 28.12.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 ¼.
Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.
Нашр табағи 10,4. Буюртма № 20.
Баҳоси шартнома асосида.

«Ўзбекистон халқаро ислом академияси»
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية